

РОДИНА І НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД У СУЧАСНИХ УМОВАХ: НОВІ ДЕМОГРАФІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ – НОВА ПАРАДИГМА СТОСУНКІВ – НОВІ СКЛАДОВІ У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІВ

*Галина Лактіонова,
м.Київ, Україна*

Анотація: На підставі аналізу сучасних тенденцій демографічного розвитку обґрунтовується необхідність врахування змін, що відбуваються, у системі освіти; пропонуються нові методологічні підходи у побудові стосунків навчальних закладів і родин; формулюється висновок про необхідність нових складових у професійній підготовці педагогів.

Ключові слова: родина, сім'я, батьки, батьківська компетентність, «стратегічні батьки», «стратегічні родини», взаємодія, партнерство навчальних закладів і родин.

Особистісно орієнтоване виховання не може бути забезпечено без створення цілісного виховного простору «навчальний заклад – родина». Для того, щоб уникнути «пастки часу», педагог наразі має бути поінформований про нові реалії, тенденції і розвитку сімейний стосунків, які впливають й впливатимуть на процес соціалізації дитини і на систему освіти загалом.

Передусім слід визнати, що сім'я була й залишається найвпливовішим інститутом соціалізації. Незважаючи на суттєві зміни в структурі сім'ї і характері сімейних відносин, зростання кількості позашлюбних народжень, неповних сімей, урізноманітнення їх типів, послаблення значення батьків у житті певної частини підлітків, переважна більшість людей з різних країн вважають родину однією з найголовніших життєвих цінностей. Про це, зокрема, свідчать низка національних досліджень, а також результати Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) [1].

Серед нових трендів демографічної ситуації, що змінюють обличчя світу, для системи освіти особливого значення набувають три наступні: зростання тривалості життя при одночасному зменшенні кількості народжень [2]; зростання питань ваги позашлюбних народжень (в Україні за 25 років цей показник зріс у 2,5 рази); підвищення віку набуття статусу материнства [3].

На рівні родини проявами названих тенденцій є, зокрема, те, що:

- вперше за всю історію людства представники чотирьох (прадідусі, прабабусі – дідусі, бабусі – батьки – діти), а іноді й п'яти поколінь мають можливості бути сучасниками;
- зростає кількість дітей, які виховуються біологічною матір'ю;
- з'являються різноманітні моделі «складних сімей», де можуть бути брати/сестри по одному з батьків, діти від попередніх шлюбів чи партнерств, усиновлені, прийомні діти чи діти під опікою;
- жіночий вплив у сімейному вихованні залишається домінантним, а у деяких випадках навіть зростає

Певна річ, що названо не усі параметри змін сучасної сім'ї, але поки обмежимося ними й спробуємо запропонувати варіанти відповіді на важливе запитання: «Яким чином система освіти має відреагувати на появу нових кількісних і якісних характеристик родин?»

По-перше, висловимо думку про доцільність і конструктивність застосування оптимістичного погляду на ситуацію, коли суттєві зрушення, що відбуваються у сімейних відносинах розглядаються не як тотальна криза, а як еволюційних процес, що дозволяє звернути увагу на появу нових можливостей, нові практики виховання. Цілком закономірно, що виникають й нові виклики, нові складні проблеми, які потребують пошуку шляхів вирішення, включаючи педагогічні засоби. Сучасний педагог має бути обізнаним з міжнародними, національними і регіональними тенденціями у розвитку сім'ї, змінами, що відбуваються у її структурі та сімейних стосунках. Він також має оволодіти технологіями, методами, методиками, які забезпечують комунікацію з членами родин, взаємодію з ними; бути поінформованим про наявні можливості громади для повного чи хоча б часткового вирішення проблем своїх вихованців, що пов'язані з сімейними стосунками.

По-друге, якщо раніше навчальні заклади, передусім, школа орієнтувалися на батьків, про що, зокрема, свідчать назви «батьківський комітет», «батьківські збори», «батьківське самоуправління», то наразі коректніше і корисніше використовувати терміни «родинні, сімейні збори»,

«родине, сімейне самоуправління».

Звернемо увагу, що в українській мові існують слова «сім'я» і «родина», які часто використовуються як синоніми, але за змістом не є тотожними. Сім'я – це «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина». У слова «родина» є декілька значень, серед яких «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я; рід, покоління кого-небудь; у переносному сенсі. – «група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами» [4]. Отже, у семантичному аспекті родина – це розширена сім'я, що об'єднує представників різних поколінь.

З урахуванням нових тенденцій у демографічному розвитку суспільства навчальні заклади мають орієнтуватися саме на родину, тобто розширену сім'ю, а не тільки на батьків.

По-третє, сучасний педагог повинен розуміти, що різні типи сімей мають свої особливості, які потребують врахування при встановленні і побудові стосунків. Іншими словами, індивідуальний підхід повинен бути не тільки у навчанні, але й у процесі взаємодії з родинами. Отже, є батьки, яким потрібно педагогічне супроводження; є сім'ї, які потребують підтримки допомоги, навчання, але є й такі, що можуть бути не тільки помічниками, але й агентами змін на краще й навіть вчителями вчителів. Щодо останньої категорії, то у французькій соціології для батьків, які мають одночасно бажання і достатні ресурси для активної участі у процесі навчання своєї дитини використовується термін «стратегічні батьки». У якості вітчизняного прикладу російські дослідники висловлюють думку, що «нові мами», які мають матеріальні і часові ресурси, беруть активну участь у шкільному житті, допомагають транслювати шкільні проблеми своїм заможним чоловікам чи батькам, у певній мірі можуть вважатися «стратегічними батьками» [5]. На нашу думку, можна говорити не тільки про «стратегічних батьків», але й про «стратегічні родини». Зокрема, варто врахувати, що вплив батьків, дідусів і бабусів з числа представників середнього класу на дітей, як свідчать результати порівняльних кроскультурних досліджень, не тільки не зменшується, а навпаки зростає [6]. З

їхньою думкою діти рахуються, на їхню допомогу розраховують при виборі професії, навчального закладу для її здобуття, визначенні життєвих стратегій, вирішенні різноманітних життєвих проблем.

По-четверте, слід визнати, що неповна сім'я стає однією з типових моделей сучасної сім'ї. З огляду на це доцільно уникати спрощених і прямолінійних висновків щодо неспроможності цих сімей виконувати свої виховні функції. При оцінці педагогічного потенціалу такої сім'ї варто брати до уваги не тільки структуру сім'ї, але й характер батьківсько-дитячих стосунків, рівень освіти, передусім, матері, а також рівень матеріального забезпечення сім'ї, наявність дієвої підтримки з боку найближчих родичів, соціального оточення, місце проживання.

По-п'яте, має бути усвідомлена проблема залучення у школу, дошкільні й позашкільні заклади чоловіків. Зрозуміло, що найбільш дієвим засобом вирішення було б підвищення заробітної плати, але у найближчій перспективі застосування матеріальних стимулів не є реальною. Між тим цілком реально залучати чоловіків до навчальних закладах у якості волонтерів. Виказана пропозиція не здається нам утопією, хоча б тому, що теоретичні публікації, соціологічні дослідження останніх років [7], доповнені власними спостереженнями свідчать про значні зміни, які відбуваються у ставленні чоловіків до виконання функцій батька, дідуся.

По-шосте, варто врахувати, що, відіграючи провідну роль в освіті і вихованні, навчальні заклади не є єдиними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності. Разом з ними реальну допомогу і підтримку дітям, окремим категоріям сімей можуть надати фахівці соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладів культури, неурядових організацій, благодійних фондів, які здійснюють соціальні програми і проекти. Все активнішими у сфері соціальної роботи з сім'ями особливо у західних регіонах України стають конфесійні громади. У певних випадках можуть бути задіяні й фахівці, які працюють у приватних закладах, а також групи самопомоги чи окремі фізичні особи з успішним досвідом вирішення проблеми, яка є актуальною. Отже, від учителя, викладача, вихователя не вимагається бути універсалами, але вони мають

володіти навичками «командної роботи» та знати про ресурси, що є у територіальній громаді (селищі/місті/регіоні) для вирішення сімейних проблем.

Наведемо декілька прикладів з українського досвіду тих позитивних змін, які аргументують і ілюструють сформульовані автором підходи і рекомендації. Так, останніми роками у школах Києва були створені й розпочали свою роботу Клуби дідусів і бабусь (до речі, коротка назва – КДБ, співпадаючи з аббревіатурою грізної структури недавнього минулого змінює її сприйняття у масовій свідомості). На зустрічі з керівниками й активістами новостворених клубів у Міністерстві освіти і науки, що відбувалася у лютому 2014 р., було наголошено на їхній ролі не тільки у здійсненні функції громадського нагляду, але й у допомозі навчальним закладам [8].

Серед нових форм взаємодії школи із сім'єю звертають на себе увагу навчальні програми для батьків майбутніх першокласників, які набувають поширення після відповідних змін у чинному законодавстві щодо обов'язкової підготовки дошкільників.

В Україні за останнє десятиліття розроблені й пройшли апробацію навчальні і просвітницькі програми для окремих категорій батьків. Передусім, мова йде про програми для кандидатів у прийомні батьки і батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, які згідно з чинним законодавством мають проходити обов'язкове навчання. Для цієї категорії батьків затверджено два національні стандарти підготовки з науково-методичним забезпеченням. Окрім того, з'явилися й програми, спрямовані на розвиток виховного потенціалу прийомних батьків, а також навчальні програми для підготовки усиновителів, батьків, які планують взяти на виховання дитину з особливими потребами, зокрема, з проблемами ВІЛ/СНІДу.

Авторка цієї статті разом з доктором педагогічних наук, професором І.Д. Зверєвою у 2009 р. підготували українську версію Програми «Make parenting a Pleasure», що була створена батьками-фахівцями педагогами, психологами у штаті Орегон (США) у 80-х роках минулого століття й призначалася для профілактики насилля, жорстокого поводження з дітьми в сім'ях. В Україні вищеназвана програма отримала назву «Батьківство в

радість»: Тренінг з формування батьківської компетентності». Є сенс зазначити, що термін «батьківська компетентність» трактується нами як здатність батьків кваліфіковано здійснювати функцію вихователів, вирішувати завдання по забезпеченню найкращих з можливих умов для життя та повноцінного розвитку дитини/дітей [9]. За підтримки програми «Родина для дитини» було підготовлено два видання Посібника для тренера, а також проведені семінари з підготовки тренерів «Батьківства в радість». На сучасному етапі програма «Батьківство в радість» використовується в роботі з різними категоріями сімей, включаючи жінок, які перебувають у місцях позбавлення волі; батьків, які мають проблеми з ВІЛ/Снідом; опікунів і усиновителів. Наразі електронну версію 2-го видання посібника для тренера Програми «Батьківство в радість» розміщено на Всеукраїнському порталі національного усиновлення «Сирітству – ні!» (http://www.sirotstvy.net/w3t_download/mat_attach/3/107/mpap_2009_web1232637724.pdf).

Ще однією ознакою сучасності у стосунках навчальних закладів і родин є зростання кількості благодійних фондів, громадських організацій, які допомагають навчальним закладам не тільки у зміцненні матеріальної бази, але й у здійсненні навчально-виховного процесу, включаючи організацію дозвілля, гурткової роботи, виданні шкільних газет, наданні адресної допомоги учням у скрутних ситуаціях тощо. Сучасні технічні засоби сприяють появі не тільки електронних щоденників, але й принципово нових форм роботи, наприклад проведенню on-line екскурсій на підприємства і робочі місця батьків. Поширюється практика проведення днів родинного самоуправління, коли батьки, члени сімей, стають вчителями, адміністраторами, вихователями.

Абсолютно новим напрямом співпраці навчальних закладів і родин й одночасно сферою наукового пошуку в Україні стає організація домашнього навчання, що передбачає підготовку тьюторів (серед яких будуть і батьки, бабусі й дідусі), визначення процедури їх ліцензування, прийняття відповідних змін у чинному законодавстві.

З метою виявлення, узагальнення кращого досвіду, спрямованого на створення цілісного виховного простору для особистісного розвитку дитини,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих ініціював у поточному році проведення відкритого конкурсу науково-методичних розробок, програм і проектів «Разом! Партнерство навчальних закладів і родин». Співорганізаторами конкурсу на пілотному етапі стали Інститут проблем виховання, Науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи НАПН України, Інститут Людини Київського міського університету імені Бориса Грінченка, Луганське обласне управління освіти і науки. Зрозуміло, що загострення соціально-політичної ситуації в Україні не дозволило в повному обсязі провести апробацію цієї нової технології, обмежило кількість учасників з Києва та Луганської області до мінімуму. Але до конкурсу долучилися учасники з м. Енергодар Запорізької обл., а також Чернігівської, Черкаської областей, м.Терпополя, що створює умови для розширення у найближчому майбутньому зони впровадження нової педагогічної технології.

Представлений матеріал, не претендуючи на повне висвітлення проблеми, дає підстави для висновку про те, що у сучасних умовах розвитку українського суспільства, коли вже з'явилися і будуть з'являтися нові виклики для інститутів виховання, формування готовності педагогів до взаємодії з різними категоріями родин перетворюється на одну з важливих складових професійної підготовки.

Використані джерела:

1. Митрикас А.А. Семья как ценность: состояние и перспективы ценностного выбора в странах Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 11.06.2014 <<http://ecsocman.hse.ru/data/382/176/1217/008.MITRIKAS.pdf>>. – Мова рос.
2. Тенденции, формирующие систему образования. Доклад Центра исследований и инноваций в области образования. ОЭСР: Глава 1. Сокращение численности детей. Сокращение продолжительности жизни. Изменение возрастной структуры населения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 15.06.2014 <www.ecsocman.edu.ru/data/2010/06/25/1212207234/1.pdf>. – Мова рос.; Перспективы мирового народонаселения, 2008 : Доклад Отдела ООН по проблемам народонаселения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 15.06.2014 <<http://un.by/news/world/16-03nw.html>; www.experts.in.ua>. – Мова рос.
3. Чернова Ж.В. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ. Главы 7-9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 11.06.2014

- <<http://www.twirpx.com/file/622934/>> – Мова рос.; Ковальцова Лариса. Каждый пятый ребенок в Украине рожден вне брака! [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 11.06.2014 <<http://lady.tochka.net/7576-kazhduy-pyatyy-rebenok-v-ukraine-rozhden-vne-braka>>. – Мова рос.; Щербакова Е. Средний возраст матери при рождении первого ребенка и доля детей, родившихся вне зарегистрированного брака, повсеместно растут/ Екатерина Щербакова// Демоскоп weekly. – 2010 – №421-422 (1-23 мая) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 11.06.2014 <<http://demoscope.ru/weekly/2010/0421/barom04.php>>. – Мова рос.
4. Словник української мови в 11 т.– Т.8., 1977, – С.593; Т.9, 1978. – С.224 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 18.06.2014 <<http://sum.in.ua/s/sim.ja>> – Мова укр.
  5. Шманкевич Т.Ю. Школа и город: особенности институционального регулирования социального партнерства / Татьяна Юрьевна Шманкевич – Санкт-Петербург, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 18.06.2014 <<http://www.dissercat.com/content/shkola-i-gorod-osobennosti-institutsionalnogo-regulirovaniya-sotsialnogo-partnerstva#ixzz33hUD1xbG>>. – Мова рос.
  6. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників / Пер. з англ. за наук. ред. В.Є. Хмелька. – К.: Міжнар. ін-т соціології. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 559 с.
  7. Кон И.С. Мужчина в меняющемся мире / Игорь Семенович Кон. – М.: Время, 2009. – 486 с.; Кон И.С. Мальчик – отец мужчины / Игорь Семенович Кон. – М.: Время, 2010. – 704 с.
  8. МОН и КГБ (Клуб дедушек и бабушек) договорились: прежде всего – детей надо любить! [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 18.06.2014 <<http://www.mon.gov.ua/ru/actually/28953-mon-i-kgb-klub-dedushek-i-babushek-dogovorilis-pregede-vsego-detey-nado-lyubit>>. – Мова рос.
  9. Батьківство в радість. Тренінговий курс з формування батьківської компетентності / Автори-упоряд. Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверева. – Вид. 2-ге, перероб. та доповн. – К. : Фенікс, 2009. – 360 с.